

UDC 903.2(437.6)»6343«
Primljeno: 30.9.1991.
Stručni članak
Odobreno: 1.10.1991.

Tihomila Težak-Gregl
Arheološki zavod Filozofskog
fakulteta, 41000 ZAGREB, Croatia
Salajeva 3

Stanislav Šiška, Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku, Slovenská Akadémia Vied, Bratislava 1989. 207 stranica,, 42 slike u tekstu, 4 tablice u tekstu, 47 tabli.

Pojam »istočna linearna keramika« relativno je mlad u odnosu na klasičnu linearnotrakastu keramiku Srednje i Zapadne Evrope. Stvoren je pedesetih godina ovog stoljeća s prvim sustavnim rekognosciranjima istočnoslovačke nizine. Pa ipak danas raspoložemo dvjema sveobuhvatnim sintezama za područje istočnog kruga linearne keramike. Prva, djelo N. Kalicza i J. Makkaya »Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene«, objavljena 1977. g., obuhvatila je područje istočne Mađarske, a druga je rad S. Šiške o kulturi istočne linearne keramike u Slovačkoj iz 1989. g. Knjiga je rezultat gotovo dvadesetogodišnjeg Šiškinog bavljenja spomenutom problematikom. U početku se njegovo istraživanje temeljilo na postojećem fundusu nalaza, ali se to ubrzo pokazalo nedovoljnim, što zbog neravnomjerne zastupljenosti nalaza u pojedinim predjelima, što zbog njihove različitosti u smislu upotrebljivosti. Stoga je Šiška poduzeo niz rekognosciranja i pokusnih iskopavanja na određenim lokalitetima u bazenu Košica, Šariša i u istočnoslovačkoj nizini. Njegov je rad pratila i znatno pojačana aktivnost Zemplinskog muzeja u mjestu Michalovce te Gemer muzeja u Rimavskoj Soboti.

Prvo je poglavlje, dakako, posvećeno povijesti istraživanja i proučavanja kulture istočne linearne keramike u Slovačkoj pri čemu autor osobito ističe relativno kratku tradiciju od 35 godina. Osim početnih rezultata na kojima je prve sintezne preglede zasnivao J. Lichardus, navode se i novija istraživanja 70-tih i 80-tih godina što su ih izveli J. Vizdal, L. Kaminska, V. Budínsky-Krička, S. B. Kovacs i drugi. Potom slijedi pojašnjenje temeljnih terminoloških pitanja što smatram osobito dobrodošlim zbog šarenila koje u tom području još uvijek vlada i dovodi do određenih nedoumica. Šiška koristi pojam kulture (kultura istočne linearne keramike) kao osnovnu terminološku kategoriju koja označava sve arheološke izvore. Pojmom »istočna« želi naglasiti njezinu samosvojnost u odnosu na linearnu (»volutovu«) keramiku Srednje

i Zapadne Evrope. Ovaj je naziv uobičajen u Češko-Slovačkoj, dok se u Mađarskoj identični sklop nalaza definira kao kultura Alföldske linearne keramike. Kulturna grupa je po S. Šiški pojam određen lokalnim razvojem. Tako u sklopu starijeg stupnja izdvaja grupu Barca III i grupu Kopčany. Treća kategorija je tip, pomoćni termin za određivanje manjih sklopova nalaza čiji položaj nije u potpunosti definiran (npr. tip Domica I, tip Gemer itsl.).

Najstarija neolitička naselja koncentrirana su u dva osnovna područja odijeljena tokom rijeke Tise u Mađarskoj i rijeke Bodrog u istočnoj Slovačkoj. Za krajeve istočno od navedenih rijeka značajna je prisutnost keramike ukrašene slikanjem, dok u onima na zapadnoj strani dominira ukrašavanje urezivanjem. U Slovačkoj istočnoj strani pripada istočnoslovačka nizina, a zapadnoj bazeni Košica i Šariša te predio Gemer. Sasvim se izdvaja regija Zips koja je kulturno povezana s jugoistočnom Poljskom. Pojava »Notenkopf« keramike i Želiezovce kulture svrstava taj dio u zapadni krug linearnotrakaste keramike.

Studija S. Šiške o istočnoj linearnoj keramici temelji se na nalazima koji su rezultat istraživanja na površinama od 600-5000 m² i većina njih predstavlja zatvorene cjeline. To ima posebnu vrijednost, ali uključeni su i brojni pojedinačni nalazi te nalazi iz triju spilja značajni zbog stratigrafskih pokazatelja.

Pojavu produktivne poljoprivrede u istočnoj Slovačkoj autor vezuje uz prve neolitičke populacije koje su poznavale proizvodnju keramike. Iz karte rasprostranjenosti nalaza uočljivo je da su u najstarijem razdoblju naseljeni samo ravničarski položaji istočnoslovačke nizine i južnog dijela bazena Košica. U srednjoj fazi dolazi do interne kolonizacije i drugih krajeva, tada se prvi put naseljava predio Gemer i slovački krš, a tijekom kasne faze ravnomjerno su naseljena sva područja istočne Slovačke. Rezultati terenskih obilazaka i istraživanja ukazuju na naselja veličine 0,5-3,5 ha. Samo u sedam slučajeva ustanovljeno je višekratno obnavljanje naselja na istom položaju. To je češće u mlađem stupnju, konkretno kod naselja Bökk kulture. Iznenaduje potpuni prekid naseljavanja određenih krajeva po nestanku Bökk kulture. Tako hiatus u bazenu Košica traje do pojave eneolitičke Tiszapolgar kulture, u bazenu Šariša do Lažnany kulture, a u slovačkom kršu čak do ranog brončanog doba. Ovaj diskontinuitet autor objašnjava ekološkim razlozima, prije svega bitnim klimatskim promjenama. Za područje krša Lichardus je svojedobno pretpostavio i prirodnu katastrofu u obliku potresa jer je većina ulaza u spiljske prostore koncem trajanja Bökk kulture bila zatrpana i urušena.

Proučavajući stambene objekte u naseljima autor zaključuje da nosioci istočne linearne keramike nisu gradili velike nadzemne kuće poput svojih suvremenika u zapadnom krugu linearnotrakaste keramike, nego su pretežno živjeli u poluukopanim objektima, te nešto rjeđe u malim nadzemnim kolibama. Dakle, situacija je identična onoj koju su Kalicz i Makkay utvrdili u istočnoj Mađarskoj.

Posebno bih istaknula poglavlje o regionalnim grupama kulture istočne linearne keramike u Slovačkoj jer su tu i najveće promjene i novosti u odnosu na ranije periodizacije J. Lichardusa. S. Šiška izdvaja stupanj protolinearne keramike u kojem još dominiraju elementi Körös kulture, ali u taj stupanj ne svrstava nalaze iz Michalovce-Hradok na kojima je svoj protolinearni stupanj temeljio Lichardus. Ti su nalazi pripisani tek srednjem ili prijelaznom stupnju razvoja linearne keramike. Time je

ispravljena zabluda koja je prema Šiški nastala uslijed loše očuvanosti materijala. Stariji stupanj određen je grupom Barca III i tu nema nekih bitnih izmjena. Novost je izdvajanje istovremene, samostalne regionalne grupe Kopčany čije je specifično obilježje pojava četverokutno oblikovanih otvora posuda kao i slikanje pravocrtnih ornamenata crnom bojom. O toj je grupi Šiška već izvještavao u nekim svojim radovima, ali sada je eto našla svoje mjesto i u jednom sinteznom prikazu istočne linearne keramike. Srednja, prijelazna faza, odgovara mladoj Alföldskoj linearnoj keramici u Mađarskoj, a u nju Šiška ubraja nalaze tipa Domica Ia. Potonje je Lichardus svoje dobio dovedo u vezu sa Starčevom II, a S. Dimitrijević sa Starčevo-spiraloid stupnjem. Stupanj mlade linearne keramike čine grupa Tiszadob u bazenu Košica i Šariša, Gemer tip u predjelu slovačkog krša, a kojega Šiška definira kao varijantu Tiszadob grupe, i konačno Raškovce grupa rasprostranjena u istočnoslovačkoj nizini. Ona je ranije bila tretirana ili kao slikana varijanta Bükk kulture ili kao Sátoraljaújhely tip.

Kamenim izradevinama posvećeno je tek omanje poglavlje sa samo osnovnim naznakama jer je o toj problematici objavljena zasebna studija iz pera J. K. Kostowskog. Grobovi nosilaca istočne linearne keramike nisu poznati, izuzetak je Bükk kultura, pa autor na osnovi analogija u Mađarskoj pretpostavlja skeletno pokapanje. Što se tiče geneze istočne linearne keramike u Slovačkoj se ponavlja situacija poznata u Mađarskoj, što znači da nema konkretnih pokazatelja za odnose između starijeg mezolitičkog stanovništva i novog neolitičkog. Šiška to objašnjava povlačenjem autohtonih mezolitičkih stanovnika u unutrašnja brdovita područja, a u strahu od fizičkog uništenja. Nastanak i razvoj poljoprivrede rezultat je utjecaja, ali i prodora manjih grupa nosilaca Körös kulture. Za to Šiška nalazi uvjerljive argumente, kao npr. velike posude za zalihe iz Košica koje sigurno nisu bile importirane već su izrađivane na licu mjesta. Protolinearni stupanj istočne linearne keramike prema Šiški istovremen je sa Starčevo-spiraloid A stupnjem, pa time potvrđuje posljednju od Lichardusovih kronoloških paralela. Između protolinearnog stupnja i grupe Barca III po mišljenju autora nedostaje jedna razvojna faza koja bi odgovarala mlađem stupnju Szatmar grupe u Mađarskoj. Grupu Barca III Šiška vremenski paralelizira s Vinčom A. Novodefiniranu grupu Kopčany smješta u istočnoslovačku nizinu i u granične dijelove Mađarske. Korijene karakterističnog crnog slikanja traži u starčevačkoj kulturi čiji je utjecaj šireći se tokom Tise dopro sve do sjeveroistočnog Potisja. Za Kopčany grupu dobiven je C-14 datum od 4470. g. pr. Kr. Poseban interes pobuđuje Raškovce grupa koja je sada u potpunosti izjednačena s nalazima tipa Sátoraljaújhely u Mađarskoj. U relativnokronološkom smislu i ovdje ima nekih promjena u odnosu na Lichardusove postavke iz 1972. g. Naime Šiška drži da se grupe Tiszadob i Raškovce postupno transformiraju u Bükk kulturu, dok je Lichardus držao Gemer stupanj neposrednim supstratom, a Tiszadob u potpunosti istovremenim s Bükk kulturom.

Nakon kratkog zaključka u kojem sažima osnovna obilježja života i materijalne ostavštine nosilaca kulture istočne linearne keramike, autor donosi popis 82 lokaliteta s osnovnim podacima o njima, određenjima i datacijom nalaza, te s dosad objavljenom literaturom. Knjiga S. Šiške osim što predstavlja potpuni uvid u trenutno stanje poznavanja i istraživosti problematike istočne linearne keramike u Slovačkoj, unijela je i neke bitne novosti i korekcije u odnosu na dosada važeće sinteze J. Lichardusa s početka 70-tih godina.

